

Toekomst van de politieke islam

Graham E. Fuller:

The Future of Political Islam.

New York: Palgrave Macmillan, 2004; xix + 227 blz.; \$ 16,95 (paperback); ISBN: 0-4039-6556-0

Graham Fuller is een onafhankelijk analist. Hij heeft in het verleden onder meer bij de CIA gewerkt. De vooroordelen die een dergelijk arbeidsverleden zou kunnen oproepen, probeert hij weg te nemen door te wijzen op de grote afstand tussen zijn zienswijzen en die van huidige beleidskringen in de Verenigde Staten. Hij heeft lange tijd in islamitische landen gewoond. De vraag die hij zich stelt in dit boek, is of de politieke islam het laatste bastion is van het verzet van moslims tegen globalisering in Amerikaanse stijl of het begin van een nieuwe synthese van de islam met de moderne tijd. Politieke islam en islamisme zijn voor Fuller synoniemen: een islamist is iemand die ervan overtuigd is dat de islam ordening biedt aan politiek en samenleving en die probeert dat inzicht op enigerlei wijze in praktijk te brengen. De wijze waarop varieert van radicaal tot gematigd, van gewelddadig tot vreedzaam, van democratisch tot autoritair, van traditionalistisch tot modernistisch. Een islamist is dus niet noodzakelijk een fundamentalist. Fuller typeert het islamisme als een zeer moderne ontwikkeling en als een uitkomst van de worsteling met de dilemma's van modernisering en globalisering.

Een glorieus verleden, dramatisch verval en onmacht ten aanzien van het Westen kleuren de frustraties onder moslims en het islamisme. Voor veel islamisten is zedelijk en

geestelijk verval in moslimsamenlevingen mede oorzaak van de problemen. Externe oorzaken – zoals de verschuiving van handelsroutes van land naar zee en het kolonialisme – zijn minstens zo belangrijk. Met groot gemak wordt veel van wat in de moslimwereld verkeerd gaat, aan het Westen geweten. Gedacht wordt dat het Westen de moslims onderworpen wil houden omdat het de islam vreest en haat. De islamitische wereld heeft een en ander de afgelopen eeuw overigens allerminst passief ondergaan: in 1979 werd de eerste islamistische staat gesticht in Iran. De overwinning in de *jihad* tegen de Sovjetunie in Afghanistan in 1989 is voor veel moslims een mijlpaal. Pakistan beschikt sinds 1999 als eerste moslimland over een kernbom. En terrorisme is een belangrijk politiek wapen geworden van islamistische bewegingen. Bovendien heeft de islam zich als een belangrijke sociale en politieke kracht in het Westen gevestigd.

De islamisten, meestal gesteund door vooral de lagere middenklasse en kleine burgerij, vormen volgens Fuller thans het enig reëel alternatief voor de autoritaire regimes in de moslimwereld. Ze roepen uit eigenbelang op tot democratie en zouden heel wel behulpzaam kunnen zijn bij aanpassing van het stelsel van liberale democratie aan de moslimwereld. Fuller erkent dat de islamisten die tot nu toe de macht veroverd hebben (in Soedan, Iran, Afghanistan), in de praktijk niet erg democratisch gezind blijken. Maar het islamisme kan een belangrijke rol spelen in politieke hervormingen. Veel onduidelijker

is de mogelijke rol van islamisten in economische hervormingen. In sociaal opzicht zijn ze vaak zeer conservatief.

De verscheidenheid in islamistische bewegingen is dermate groot, dat westerse pogingen tot duiding veelal op karikaturen uitlopen. Islamisten dienen volgens Fuller op hun daden beoordeeld te worden. De fundamentalisten zijn het meest conservatief. Zij zijn op zoek naar de zuiverheid van de islam in de letter van de Koran en de Hadith. Ze zijn zeer onverdraagzaam ten aanzien van mede-moslims en handelen daardoor in strijd met de regel dat het aan Allah is te oordelen over het geloof van de mens. Aan de modernistische of gematigde zijde van het islamistisch spectrum wordt de nadruk gelegd op een hedendaagse interpretatie van de teksten. De auteur is ervan overtuigd dat de fundamentalisten uiteindelijk het onderspit zullen delven, omdat ze er niet in zullen slagen oplossingen te bieden voor de problemen van hedendaagse moslims. Voor het zover is zullen ze evenwel nog voor de nodige overlast zorgen, omdat ze verbitterde en gefrustreerde moslims zeer aanspreken. Hoewel nu zeker nog niet dominant, ziet Fuller in de toekomst de meer modernistische en pluralistische islamisten aan kracht winnen. Zij aanvaarden de 'bijna universele' waarden van democratie, mensenrechten en pluralisme als volledig verenigbaar met de islam. Een deel van hen is zelfs van mening dat alleen een 'echt' seculiere staat (het Amerikaanse 'hands off'-model en niet de Franse controlerende aanpak) vrijheid van godsdienst kan bieden. In een islamistische staat is de staat

immers ook partij in de interpretatie van de islam. Dwang intervenueert in de vrije geloofskeuze en alleen geloof uit vrije wil telt voor God. Meer fundamentalistische islamisten bestrijden dat. Vrijheid van geloof staat voor hen gelijk aan het ingaan tegen de wil van God.

Vanuit de Derde Wereld wordt globalisering, net als de modernisering, vooral gezien als een westers project. Het islamisme is deels een reactie daarop. Niet het christendom in het Westen, maar de teloorgang daarvan, en daarmee de teloorgang van een moreel kompas, is het probleem voor moslims bij de beïnvloeding van hun wereld vanuit het Westen. Ontkenning van de verscheidenheid in het islamisme en het over één kam scheren met terrorisme zouden vooral Bin Laden in de kaart spelen. Hoewel volgens Fuller verreweg de meeste moslims de aanslagen van 11 september 2001 veroordeelden, is er onder hen wel degelijk een diep besef van Amerikaans wanbeleid. De 'Oorlog tegen het Terrorisme' wordt gezien als een oorlog tegen de islam. Verontrustend in de ogen van Fuller is een zekere verschuiving van een algemene anti-westerse houding naar een specifiek anti-amerikanisme. Toch heeft de wrok tegen het Westen (en de Verenigde Staten) meer van doen met (neo-)kolonialisme en (neo-)imperialisme dan met de islam als zodanig. Vóór de opkomst van het islamisme werd in het Midden-Oosten het verzet vormgegeven door het Arabisch nationalisme. Godsdienst wordt evenwel door leiders vaak gebruikt, zo betoogt Fuller, om andersoortige, (geo-)politieke of economische redenen voor conflicten te verhullen, en ook als olie op het vuur. Fuller stelt zich op het standpunt dat politieke liberalisering in de moslimwereld noodzakelijk is om de onderliggende oorzaken van het terrorisme weg te

nemen. Het modern terrorisme is in belangrijke mate de globalisering van een psychotische onvrede.

Om begrip voor het geweld van de zijde van de 'zwijgende meerderheid' in de moslimwereld tegen te gaan, is het essentieel de daar levende grieven serieus te nemen. Begrip van (en niet noodzakelijkerwijs voor) die grieven is essentieel om de angel uit het conflict tussen het islamisme en het Westen te kunnen halen. Vooral het beleid van de Verenigde Staten zal de doorslaggevende externe factor zijn in de verdere ontwikkeling van het islamisme. Sinds het einde van de Koude Oorlog is dat gericht geweest op een ongestoorde aanvoer van brandstof uit de regio; de veiligheid van Israël; non-proliferatie van massavernietigingswapens; en de strijd tegen het terrorisme. Een meestal onuitgesproken doel is het voorkomen van de opkomst van regionale grote mogendheden. De laatste vier van de vijf doelstellingen worden vanuit de regio als min of meer in strijd met het eigenbelang op langere termijn ervaren. Een oplossing voor het Palestijns conflict is van levensbelang. De Verenigde Staten zullen nu metterdaad democratisering in de regio moeten stimuleren. Niet echt duidelijk wordt hoe zij dat dan moeten doen en of zij dat thans werkelijk effectief zouden kunnen doen, gezien het anti-amerikanisme. Fuller acht de kans niet groot dat de Amerikaanse bevolking bereid is de lasten te dragen van een langdurig en kostbaar unilateraal optreden in het Midden-Oosten. Bovendien zullen opkomende mogendheden in Europa en Azië de speelruimte van de Verenigde Staten in het Midden-Oosten in de toekomst inperken.

Uiteindelijk is het vooral van belang hoe islamisten in de praktijk regeren. Ervaringen – nog beperkt tot Iran, Soedan en Afghanistan – zijn niet be-

moedigend. Zo is in Iran het aanzien van de islam geschaad, vooral onder de jongere generatie, doordat regerende geestelijken onderdrukken en gecorrumpeerd zijn geraakt door geld en macht. Er is nog geen ervaring met islamistische regeringen die wél langs democratische weg aan de macht zijn gekomen (het specifieke Turkije daargelaten). De koloniale periode heeft de evolutie van een politieke rol van de islam in de moderne tijd vertraagd. *Islamisten zonder macht wensen veelal democratisering; islamisten aan de macht komen als zoveel politieke groeperingen in de verleiding die macht vast te houden.* Het opereren in een relatief open politiek systeem is in zekere zin meer belastend, want dat vereist ideologische flexibiliteit, matiging en pluralisme. In Fullers visie betekent deelname van islamisten aan politiek per definitie verlies van ideologische zuiverheid en een ultieme keuze voor 'ijtihād' (het interpreteren van de islam in de context van de tijd waarin men leeft). Hij acht het dan ook niet onmogelijk dat op den duur veel islamisten zich weer uit het politiek proces zullen terugtrekken, omdat ze het als te compromitterend ervaren. Het risico dat het maken van vuile handen in de uitvoerende macht negatief zal uitstralen op de islam is immers groot.

Toename van culturele diversiteit is in Fullers ogen onontkoombaar. Als islamisten werkelijk aspiraties hebben tot enigerlei vorm van universalisme, zullen zij over de grenzen van hun eigen geloofsgemeenschap heen een breder publiek moeten (kunnen) aanspreken en moeten leren omgaan met pluralisme. Voor Fuller is dat de grootste uitdaging waarvoor het islamisme staat. Het islamisme zelf is over dit soort zaken sterk verdeeld, mede door het ontbreken van een centraal gezag in de islam. Sociale en informatietechnologische ontwik-

kelingen zullen mogelijk bijdragen aan verdere individualisering van de geloofsbeleving, ook binnen de islam. Het is heel wel mogelijk dat de *vernieuwing in de islam* juist vanuit het Westen zal komen. Het denken in gevestigde instellingen als Kaïro's al-Azhar Universiteit is immers verstikt in onverdraagzaamheid. Het Westen biedt moslims de intellectuele, sociale en politieke vrijheid waarin de islam zich kan vernieuwen. Juist omdat moslims in het Westen in een niet-islamitische omgeving wonen, zijn ze zich ook meer bewust van hun geloof.

Islamisme is, zo concludeert Fuller, niet een ideologie, maar een religieus en cultureel kader voor politiek geëngageerde moslims. Ze staan daarin voor de keuze vast te houden aan tradities of de voorhoede te zijn in verandering. Kiezen ze voor authenticiteit in de strijd met de gevestigde autoritaire regimes, dan is de kans groot dat ze in een negatieve rol blijven steken. De uitdaging waar ze voor staan is het opstellen van een constructieve en positieve agenda voor een samenleving die een alternatief perspectief biedt. Daarbij zal men tot een synthese moeten komen van elementen uit westers politiek denken (in het bijzonder waar het om democratische instituties gaat) en de eigen islamitische tradities. Het

huidige Turkije zou het eerste land kunnen zijn waar een verzoening en samengaan van westerse en islamistische overleveringen tot stand wordt gebracht door de toenemende rol van modernistische islamisten in sociale en politieke instellingen. De moderniteit van de Verlichting heeft uiteindelijk godsdienst als bron van geestelijke en morele waarden niet vervangen of verdrongen. Juist in een tijd van individualisme, atomisering en pluralisme kan, zo redeneert Fuller, de rol van religie en waarden weer essentieel worden.

The Future of Political Islam is verrassend positief en optimistisch getoonzet. Fuller legt terecht veel nadruk op de verscheidenheid aan islamisten en de risico's die zij lopen als zij metterdaad macht moeten uitoefenen en keuzen moeten maken. De auteur gaat uit van een bijna noodzakelijke tendens naar democratisering, zonder echt veel woorden vuil te maken aan een verklaring voor de noodzakelijkheid daarvan. Veel westerse lezers zullen die redenering intuïtief willen en kunnen volgen. Het is de vraag of dat ook voor het merendeel der islamisten geldt. Het is niet ondenkbaar dat dominante stromingen daarin toch op zoek gaan naar alternatieve mechanismen voor consensusvorming. De ontwikkeling

van een westerse islam, meer aangepast aan de 'huidige tijd', is al gaande. Fuller lijkt er echter te gemakkelijk van uit te gaan dat deze zich naar moslimlanden zal verspreiden. Een tegengestelde beweging is immers ook gaande: de confrontatie van westerse levenswijzen en islamitische beïnvloeding vanuit conservatieve moslimstaten vervreemdt en radicaliseert jongeren in Europa. Vanuit een land als Marokko wordt zelfs geklaagd over conservatief-islamitische invloeden vanuit Europa. In dit opzicht wordt Fullers analyse misschien gekenmerkt door een wat grotere geopolitieke afstandelijkheid. Europa heeft lange grenzen met de kerngebieden van de islamitische wereld, het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Voor de ontwikkeling van de islam op langere termijn is het tweerichtingsverkeer (de 'islamisering' van het Westen en de 'modernisering' van de islam?) tussen deze kerngebieden en Europa wellicht toch belangrijker dan het Amerikaans optreden in het Midden-Oosten.

Leen Boer

Leen Boer is werkzaam bij de afdeling Strategische Beleidsplanning (SPL) van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

De nieuwe economie van de terreur

Loretta Napoleoni,
Terror Inc. Tracing the money behind global terrorism.

Londen: Penguin Books, 2004; xxix + 414 blz.; £ 7,99; ISBN: 0-1410-1936-0 ('Terror Inc' is een herziene uitgave van een in 2003 onder de titel 'Modern Jihad' gepubliceerd boek.)

'Terror Inc', de nieuwe economie van de terreur, is 1,5 biljoen dollar waard, ofwel 5% van de wereldeconomie. 'Terror Inc' is een economisch en financieel systeem dat sterk verstrengd is geraakt met de reguliere economie. De onderlinge afhankelijkheid is zeer groot. Het plotseling wegval-

len van de geldstroom uit 'Terror Inc' zou de westerse financiële wereld in een diepe recessie storten. Dat is een kernboodschap uit Napoleoni's boek over het wereldomvattend terrorisme.

Wat terrorisme kenmerkt, is dat burgers doelwit zijn, dat het een klimaat van extreme angst oproept

en dat het politiek van aard is. Die politieke dimensie maakt overeenstemming over een meer inhoudelijke definitie moeilijk. De econome Loretta Napoleoni, terrorismedeskundige en adviseur van het Amerikaanse ministerie van binnenlandse veiligheid, kiest daarom voor een economische analyse. Zij wil de valkuil van de politiek vermijden, maar gaat stilstaand voorbij aan het gegeven dat een definitie er ook toe dient het onderwerp van onderzoek af te bakenen.

Napoleoni lijkt zich bij voorbaat wat in te willen dekken tegen kritiek door te benadrukken dat dit geen academisch boek is, maar dat het beoogt inzicht te geven in de ideeën achter de 'economie van de terreur'. De ideeën achter het boek, die haar analysekader vormen, verdrinken enigszins in de grote hoeveelheid informatie die het boek bevat. Die informatie is overigens wel in allerlei hapklare episoden verwerkt en dat maakt het boek zeer vlot leesbaar.

De lezer die zelf geen grondig feitenonderzoek heeft kunnen doen, blijft vaak wel met de waarheidsvraag zitten. Een voorbeeld is het neerstorten van het Pan Am-vliegtuig op het Schotse Lockerbie in 1988. Niet Libië zou schuldig zijn, zoals nu algemeen wordt gedacht en in het kader van het proces in Kamp Zeist zelfs met zoveel woorden is toegegeven, maar toch Iran. Dat land zou het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina betaald hebben voor de uitvoering van de bomaanslag. Een ander voorbeeld is de rijkdom van Osama bin Laden. Volgens Napoleoni beschikt Bin Laden over een aanzienlijk – en voor een belangrijk deel legaal opererend – economisch en financieel imperium ('a truly transnational financial engine of terror'). De Amerikaanse commissie die de aanslagen van 11 september 2001 onderzocht, kwam tot een heel andere conclusie. Bin Laden en de

zijn zouden niet of nauwelijks meer toegang hebben tot die rijkdom. Al Qaeda zou vooral afhankelijk zijn van giften.¹

Het lukt Napoleoni ook niet helemaal de valkuil van de politiek te mijden. De politieke dimensie blijft onderhuids aanwezig en komt af en toe ook prominent aan de oppervlakte. In het begin van het boek stelt ze dat het Witte Huis vóór 11 september 2001 de ogen sloot voor de gevaren van het terrorisme. Het omzichtig omgaan met Saoedi-Arabië ziet zij als belangrijke reden daarvoor. De aanslag op de Twin Towers van 1993 had dezelfde achtergronden als die van 2001, stelt zij met nadruk. Toch zag Clinton de aanslag van 1993 als een misdaad en Bush de aanslag van 2001 als oorlogsdaad. Het *aantal slachtoffers* opende de Verenigde Staten de ogen. Haar conclusie aan het eind van het boek, dat de Verenigde Staten zich, onder meer door de *Patriot Act*, thans veel effectiever hebben gewapend tegen terreur dan het nog immer zeer kwetsbare Europa, hoeft niet per se onjuist te zijn, maar valt niet te trekken op grond van een louter economische analyse. Tegelijk neigt Napoleoni zeker naar economisme. Ze ziet veel overeenkomsten tussen de huidige 'islamist crusades' en de christelijke kruistochten. In de middeleeuwen beoogde de opkomende Europese klasse van kooplieden, bankiers en handelaren met de kruistochten de macht van de Arabieren over de internationale handel te breken. Andersom zou nu een opkomende klasse van bankiers en handelaren in de moslimwereld vanuit dezelfde motieven handelen. Zowel in de middeleeuwen als nu zou religie gebruikt worden om de massa een rad voor ogen te draaien en de werkelijke economische en politieke motieven te verhullen.

Hoewel Napoleoni vele sprekende voorbeelden geeft van nauwe banden

tussen terreurgroepen en allerlei soorten van misdaad (drugs, smokkel, ontvoeringen, enz.), schetst ze het geheel toch te zeer als één internationaal netwerk en economisch systeem. Het aantonen van samenhangen tussen een aantal onderdelen is onvoldoende bewijs voor het systemisch karakter van het geheel. Schattingen worden als op een bierviltje bij elkaar opgeteld, waardoor dat economisch systeem, de 'Nieuwe Economie van de Terreur', samengevoegd met de illegale economie, een totale omvang krijgt van \$ 1,5 biljoen. Veel belangrijker dan die beweerde omvang is overigens haar waarschijnlijk terechte constatering dat die economie nauw is verstrengeld met de reguliere economie. Zo'n kankergezwell kan grote schade aanrichten.

Boeiend is hoe Napoleoni de verzelfstandiging en privatisering van de terreur in de afgelopen decennia in beeld brengt ('the Reaganomics of terror'). Ook in het domein van de terreur is klaarblijkelijk sprake geweest van een zich (al dan niet noodgedwongen) terugtrekkende overheid. De privatisering is vooral vervat in economische termen, maar de oorsprong van deze ontwikkeling is ook in belangrijke mate gelegen in de politiek van de Koude Oorlog. Na de Amerikaanse nederlaag in Vietnam is, mede vanwege binnenlands-politieke ontwikkelingen in de Verenigde Staten, de Koude Oorlog steeds meer via andere partijen gevoerd. De strijd van de Verenigde Staten tegen de Sovjets in Afghanistan komt in dit kader uitvoerig aan bod in *Terror Inc.* Met medefinanciering vanuit Saoedi-Arabië steunde de CIA via de Pakistaanse geheime dienst de strijd van de *moejahedien* in Afghanistan, overigens zonder medeweten van de meeste van deze islamistische strijders.² Drugs vormden al snel een belangrijke aanvullende inkomstenbron

voor de strijdende partijen. Binnen twee jaar ontwikkelde zich het grensgebied van Afghanistan en Pakistan, onder toezicht van de CIA, tot de belangrijkste producent van heroïne voor de Amerikaanse markt.

In de loop van de jaren zeventig en tachtig werd volgens Napoleoni samenwerking in misdaad voor vele gewapende groepen steeds vaker een alternatief voor directe financiering (en manipulatie) door staten. Het streven naar economische zelfstandigheid maakte van veel vrijheidsstrijders ondernemers. Yasser Arafat wordt neergezet als kampioen in het witwassen van illegaal verkregen fondsen. In veel zwakke staten vormden terreurgroepen staten-in-de-staat. De val van de Sovjetunie schiep een vacuüm aan de periferie van het voormalig sovjetimperium: Centraal-Azië, de Kaukasus en de Balkan. Vanwege wijdverspreide corruptie had het westers bedrijfsleven nauwelijks belangstelling voor deze regio's. De Verenigde Staten besteedden er ook geen aandacht aan, waardoor, aldus Napoleoni, deze regio's ten prooi vielen aan min of meer gecoördineerde religieuze kolonisering vanuit

Saoedi-Arabië, financiële kolonisering door het islamitisch bankwezen en uitbreiding van de machtsfeer van landen als Pakistan.

Napoleoni gebruikt in dit kader rake typeringen. Zo noemt ze islamitische banken 'de navelstreng van de islamistische opstand' en spreekt ze over 'het religieus imperialisme van Saoedi-Arabië, gefinancierd door het bankwezen'. Het geheel wordt onderbouwd met voorbeelden, maar niet met echt serieuze cijfers. Napoleoni wijst er terecht op dat veel geldstromen (*zakat*, *hawala*) niet gedocumenteerd worden. Voor zover er wel cijfers zijn, zullen ze niet of nauwelijks toegankelijk zijn. Naar Napoleoni's inschatting is de haat tegen het westen toch vooral een nevenprodukt van de islamitische frustraties over de eigen regimes. De 'moderne jihad' is een giftig mengsel van sociaal-economische aspiraties, islamistisch revolutionaire ideologie en een zoeken van moslims naar de eigen identiteit.

Toch wordt in het boek ook gesteld dat een van de belangrijkste doelen van Al Qaeda de vernietiging is van de westerse economie. Islamitische terreurnetwerken zouden met veel

verstand van economische zaken opereren. Westerse overheden daarentegen ontberen nog wezenlijk inzicht in de economie van de terreur.

Terror Inc is een prikkelend boek. Het attendeert, maar maakt ook duidelijk dat het niet eenvoudig is de feitenkennis op dit terrein te vergroten. En die kennis vormt toch een belangrijk fundament voor het benodigde inzicht.

Leen Boer

Noten

- 1 *The 9/11 commission report. Final report of the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. Authorized edition*, New York: W.W. Norton & Company, 2004, blz. 169-172.
- 2 Zie ook (bij DDI/DI) het recent verschenen, boeiende boek daarover van Steve Coll, redacteur van de *Washington Post*: *Ghost wars. The secret history of the CIA, Afghanistan, and bin Laden, from the Soviet invasion to September 10, 2001*, New York: The Penguin Press, 2004.

Leen Boer is werkzaam bij de afdeling Strategische Beleidsplanning (SPL) van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Islamitische filantropie

Jonathan Benthall & Jérôme Bellion-Jourdan:
The Charitable Crescent. Politics of Aid in the Muslim World.

Londen: Uitgeverij Tauris & Co, 2003; 196 blz.; £ 42,=; ISBN: 1-86064-901-7

Islamitische liefdadigheidsorganisaties waren tot voor kort een zelden besproken onderwerp. Sinds 'de strijd tegen het terrorisme' zijn deze organisaties echter meer in

de aandacht gekomen. Vooral in de Verenigde Staten leeft het idee dat deze islamitische liefdadigheidsorganisaties hun humanitaire hulpprogramma's gebruiken als dekmantel voor terroristische activiteiten. Met de donaties aan enkele van deze instellingen zouden onder andere wapens worden gekocht ter stimulering van de 'heilige oorlog' en tevens zouden ze een politieke rol vervullen en op deze wijze de islamitische bevolking in het

Midden-Oosten pogen op te zwepen tegen het Westen.

Cultureel antropoloog Jonathan Benthall en politicoloog Jérôme Bellion-Jourdan onderzoeken al jaren islamitische liefdadigheidsorganisaties en besloten naar aanleiding van deze recente negatieve aandacht een boek te schrijven over de ware aard van deze instellingen. Tevens vinden zij dat islamitische liefdadigheidsorganisaties in eerdere literatuur te veel

vanuit een Westers oogpunt worden benaderd. In hun boek onderzoeken zij dan ook of de vooroordelen over deze instellingen kloppen en of er zoiets bestaat als islamitische filantropie.

Als *eerste thema* gaan de auteurs in op de ideeën over liefdadigheid zoals beschreven in de koran. Ze bespreken onder andere de *zakat*¹ en de ontvangsten van de liefdadigheidsorganisaties hiervan en ze gaan in op het basisprincipe van liefdadigheid in de koran, dat net als in de christelijke bijbel en de joodse thora in de praktijk neerkomt op het geven van voedsel aan de hongerigen en het helpen van de zieken. *Vervolgens* worden de belangrijkste financieringsinstituten van de islamitische liefdadigheid besproken, de *waqf*, een religieuze instelling opgezet met donaties voor de behoeftigen (dit kan bijvoorbeeld een moskee of een school zijn), en de islamitische banken, die vaak de rente aan liefdadige doelen doneren.

In de *derde plaats* wordt het equivalent van het Rode Kruis in de islamitische wereld beschreven, de zg. Rode Halvemaan-beweging.² De auteurs gaan in op het uiteenlopend karakter van islamitische en niet-islamitische (christelijke) liefdadigheidsinstellingen en in dat kader vooral op hun uiteenlopende hantering van het principe van universalisme: hulp voor ieder die deze nodig heeft of voor allen zonder onderscheid. De Rode-Halvemaan-beweging streeft namelijk liefdadigheid na op basis van de *zakat*.

Ten vierde bespreken de auteurs een nieuwe vorm van islamitische liefdadigheidsorganisaties die in de jaren tachtig van de vorige eeuw opkwam; het concept van de heilige oorlog ging onderdeel van hun hulpprogramma's uitmaken. Ook worden islamitische niet-gouvernementele organisaties (NGO's) beschreven en de mate waarin hun ideeën over liefda-

digheid gelijken op die van Westerse NGO's. Tot slot komt in twee studies een speciaal thema aan de orde: het functioneren van islamitische liefdadigheidsorganisaties in de burgeroorlog in Soedan en in de oorlog in Bosnië van 1992-1995.

Na allerlei theorie en uitgebreide beschrijvingen luidt de conclusie van de auteurs dat er zeker zoiets bestaat als islamitische filantropie, maar dat het islamitische liefdadigheidswezen, net als het christelijke of het joodse equivalent, onderhevig is aan misbruik van donaties, politieke invloeden en de problemen die gepaard gaan met het combineren van religieuze en universele humanitaire waarden. Zo schrijven zij, *ten eerste*, dat in vroegere tijden sommige christelijke liefdadigheidsorganisaties, net als nu enkele islamitische liefdadigheidsorganisaties, hun donaties gebruikten voor het kopen van wapens om een bepaald politiek doel te bereiken. Dit gebeurde onder andere in de jaren vóór de stichting van de Ierse Staat (1921), toen monniken en priesters wapens kochten van kerkdonaties om die in te zetten tegen de Britse politie. Of bijvoorbeeld in de Nigeri-aanse burgeroorlog (1967-1970), toen de christelijke geestelijkheid kerkdonaties gebruikte voor levering van wapens aan het afgescheiden Biafra, omdat ze begaan was met het lot van de merendeels christelijke Biafranen.

Beide voorbeelden dateren van tientallen jaren geleden; het argument van de auteurs was sterker geweest als ze hedendaagse voorbeelden van dit soort onzuiverheid hadden kunnen geven. Wel zijn de auteurs in staat recente voorbeelden te noemen van het misbruik dat wordt gemaakt van de privileges van niet-islamitische liefdadigheidsorganisaties. Onlangs zijn namelijk in de Verenigde Staten zionistische extremisten en in Groot-Britannië hindoeïstische extre-

misten beschuldigd van het gebruik maken van liefdadigheidsorganisaties om donaties te verkrijgen voor dubieuze doeleinden.

Ten tweede stippen de auteurs aan dat ook Westerse regeringen humanitaire onderwerpen in hun voordeel gebruiken. Zo verwijzen ze naar uitspraken van de regering-Bush jr. over de slechte staat van de mensenrechten in Irak; de beroerde mensenrechtensituatie werd gehanteerd als een van de rechtvaardigingen voor het binnenvallen van dat land.

Tot slot geven de auteurs aan dat zowel islamitische als christelijke en joodse liefdadigheidsorganisaties worstelen met het combineren van religieuze en seculiere universele waarden. In hun missie pogen namelijk alle drie categorieën hun religieuze waarden als kern te behouden.

Benthall en Bellion-Jourdan zijn erin geslaagd een volledig beeld te geven van het islamitisch liefdadigheidswezen. De poging de negatieve aandacht voor deze instellingen te *relativeren* door hun malversaties te *vergelijken* met die van christelijke of joodse liefdadigheidsinstellingen, is echter niet geheel succesvol. Ze laten op deze manier wel zien dat het Westen zeker ook de hand in eigen boezem moet steken, maar dit neemt niet weg dat verscheidene islamitische liefdadigheidsorganisaties hun donaties gebruiken voor het kopen van wapens en het steunen van de heilige oorlog. Hoe je het ook wendt of keert, dit blijft een zeer zorgwekkende ontwikkeling.

Tot slot zijn de beknopte Arabische begrippenlijst en de uitvoerigheid van het boek twee algemene nadelen aan het werk. De Arabische begrippen die in de lijst voorkomen, worden prima uitgelegd. Minstens de helft van de in de hoofdttekst opgenomen begrippen, is echter niet terug te vinden in dit glossarium. Dit vergt nogal wat van

de niet-Arabisch sprekende lezer, die nu telkens moet terugbladeren naar de bladzijde waar het desbetreffend begrip wordt uitgelegd. Daarnaast zijn de auteurs vaak veel te uitgebreid, zoals in het geval van hun beschrijving van de *waqf* (liefdadigheidsstichting), waarbij ze het nodig vinden een pagina's lange geschiedenis te geven over de ontwikkeling van de *waqf* door de eeuwen heen, waardoor de lezer eerder de draad kwijtraakt over

wat de *waqf* nu precies inhoudt, dan dat hij een beter inzicht krijgt in dit begrip.

Desalniettemin hebben Benthall en Bellion-Jourdan een indrukwekkend werk afgeleverd en zijn ze erin geslaagd een ingewikkelde materie helder over te brengen en enige onwetendheid bij de niet-islamitische lezer over islamitische liefdadigheid weg te nemen.

Noten

- 1 Eén van de vijf zuilen in de islam, die de moslim verplicht een gedeelte van zijn jaarlijkse inkomen af te staan aan de armen.
- 2 Het Rode Halve-maanembleem (*Alhila Alahmar*) wordt geassocieerd met pelgrims en de vastenmaand, de Ramadan.

Zoë Papaikonomou

Zoë Papaikonomou studeert geschiedenis en Arabisch aan de Rijksuniversiteit Groningen.

De actualiteit van science fiction

Michael E. O'Hanlon:

Neither Star Wars nor Sanctuary, Constraining the Military Uses of Space.

Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2004; xiii + 173 blz.; 22,80 euro; ISBN: 0-8157-6457-x

In 2001 waarschuwde Donald Rumsfeld voor de mogelijkheid van een 'space Pearl Harbor' indien de Verenigde Staten hun belangen in de ruimte niet beter – met zowel defensieve als offensieve middelen – zouden beschermen. Hij was toen voorzitter van een commissie die het militair gebruik van de ruimte onderzocht. Korte tijd later werd hij minister van defensie onder president George W. Bush.

Met het aantreden van Bush en Rumsfeld zijn de discussies rond militair gebruik van de ruimte in een stroomversnelling geraakt. Michael O'Hanlon analyseert in dit werk op nuchtere wijze de technische aspecten van ruimtewapens en de politieke gevolgen van de plaatsing van dergelijke wapens. O'Hanlon is een realist en stelt de belangen van de Verenigde

Staten centraal in zijn analyse.

In hoofdstuk 2 worden kort en bondig de technische achtergronden van het gebruik van de ruimte en de werking van satellieten toegelicht. Vervolgens worden in de hoofdstukken 3 en 5 respectievelijk de gevaren van ruimtewapens en de mogelijkheden deze gevaren in te dammen behandeld. Het is zeer positief te waarderen dat politiek-strategische analyses en technische achtergronden worden gecombineerd in een vlot leesbaar boek. De leesbaarheid wordt in hoofdstuk 4 verder vergemakkelijkt door de beschrijving van een hypothetisch militair conflict tussen China en de Verenigde Staten, met Taiwan als inzet. In hoofdstuk 6, ten slotte, worden aanbevelingen geformuleerd om de dominante positie van de Verenigde Staten te behouden door de 'weaponization of space' (WOS) te vertragen.

Zoals de titel van zijn boek al doet vermoeden, is O'Hanlon van mening dat de Amerikaanse belangen het best worden gediend met het voeren van genuanceerd beleid. Dit boek borduurt daarmee voort op zijn eerdere

werk: *Defending America: the case for limited missile defense*. Nu gaat O'Hanlon echter niet in op raketverdediging, omdat daarover volgens hem al voldoende geschreven is. Zijn streven is hier aan ideologie voorbij te gaan en door technische en strategische analyses duidelijk te maken dat de dominantie van de Verenigde Staten het best wordt gediend door de 'weaponization of space' voor onbepaalde tijd uit te stellen. Overgaan tot WOS is voor de Amerikanen thans nodig noch verstandig. Wel meent O'Hanlon dat de Verenigde Staten zich niet moeten vastleggen op formele vormen van wapenbeheersing, omdat ontplooiing van ruimtewapens ooit toch onverhoopt noodzakelijk zou kunnen worden.

Het 'voorbijgaan aan ideologie' dat O'Hanlon pretendeert, is bij onderwerpen als deze zo goed als onmogelijk, zeker wanneer men strategische analyses onderneemt. Dat O'Hanlon in dit debat een middenpositie inneemt, betekent niet dat hij ideologisch neutraal is. Om meer duidelijkheid omtrent zijn ideologie en de positionering van het boek

te verkrijgen, is het dan ook zinvol O'Hanlons commentaar op de duidelijke voor- en tegenstanders van WOS weer te geven.

Tegenstanders van ruimtewapens beschouwen de ruimte graag als een 'sanctuary' dat per definitie geen bezit kan zijn, voor de gehele mensheid toegankelijk moet zijn en vrij moet blijven van wapens. O'Hanlon wijst deze positie af als enigszins naïef. Dat de ruimte nog niet 'weaponized' is, betekent volgens hem nog niet dat het een 'heiligdom' is. De ruimte is namelijk al wel zo'n 30 jaar 'militarized'. Vooral Amerika en Rusland gebruiken de ruimte voor ontplooiing van *militaire satellieten* die tegenstanders in de gaten kunnen houden, de communicatie met eigen troepen tijdens conflicten onderhouden en precisiebommen naar vijandelijke doelen kunnen leiden.

Op de *voorstanders* van ruimtewapens reageert O'Hanlon door te waarschuwen voor de gevolgen van te voortvarende unilaterale acties van de Verenigde Staten op dit gebied. Voorstanders zien de ruimte, na *land, water en lucht*, als het *vierde element voor oorlogvoering*. Technische ontwikkelingen maken steeds diverser vormen van bewapening mogelijk en leiden tot innovaties op het gebied van ruimtevaart. Een combinatie van deze twee technologische gebieden maakt een diversiteit aan wapensystemen denkbaar, waarvan toekomstige ontplooiing vooral door Defensie en (neo)conservatieven als onvermijdelijk of zelfs als wenselijk wordt beschouwd. Zo profileert de Amerikaanse luchtmacht zich steeds meer als *lucht- en ruimtemacht*. De gevaren van deze ideeën en de unilaterale acties die eruit kunnen voortvloeien, zijn volgens O'Hanlon dat andere staten zullen reageren, er een wapenwedloop zal ontstaan met de ruimte als inzet en dat de militaire

dominantie van de Verenigde Staten juist zal afnemen in plaats van toenemen. O'Hanlon raadt Washington dan ook aan unilateraal aan te kondigen de komende jaren geen anti-satellietwapens (ASAT's) te ontwikkelen.

Naast politiek/strategische gevaren noemt O'Hanlon ook gevaren van WOS die ik als technisch/economisch zou willen omschrijven. De vernietiging van een satelliet in de ruimte door middel van een explosie levert 'debris' (brokstukken en scherven) op, dat zich met zeer hoge snelheid verspreidt en vanwege luchtledigheid niet afremt. Dit puin of wrakgoed vormt een gevaar voor andere satellieten, ruimtestations en *space shuttles*. Vanwege het steeds intensiever gebruik van de ruimte neemt de potentieel destructieve kracht ervan verder toe. WOS is om deze reden een belangrijk thema voor alle staten die enige ruimte-activiteiten ontplooiën of dit in de toekomst willen doen.

Gezien beide vormen van gevaar, lijkt de conclusie dat WOS met alle middelen moet worden voorkomen voor de hand te liggen. Geen enkel land zou als eerste wapens in de ruimte moeten plaatsen of wapens met primair een 'earth-to-space capacity' ontwikkelen. Gevaren van latente ASAT's in de vorm van kernraketten en allerlei lasers zijn al groot genoeg.

Dat O'Hanlon dichter bij het realisme blijft en de mogelijkheid van unilaterale plaatsing van ruimtewapens openhoudt, beschouw ik daarom als een zwak punt van dit boek. Het was voldoende geweest wanneer O'Hanlon het had gelaten bij de brede aanbevelingen die hij terecht verkiest boven snelle, unilaterale WOS. De belangrijkste voorstellen zijn het defensief 'verharden' van satellieten en het vormen van *back-up-systemen* of zelfs alternatieven (zoals glasvezelnetwerken) voor het gebruik van satellieten.

O'Hanlon heeft een boek geschreven over een onderwerp dat thans op het grote publiek wellicht nog als *science fiction* zal overkomen. In de nabije toekomst zal de waarde van een relatief toegankelijk boek als dat van O'Hanlon echter duidelijk naar voren komen. Het voorziet namelijk in achtergrondinformatie bij potentieel grote conflicten met de ruimte als inzet. O'Hanlon geeft in zijn boek heldere analyses en goede beschrijvingen, en ondersteunt deze met data. Het stelt teleur dat aanbevelingen die voortkomen uit de beschrijvingen, slechts worden gedaan met het oog op behoud van de Amerikaanse dominantie, terwijl de gevaren die voortkomen uit WOS een verscheidenheid aan belangen van vele staten ernstig kunnen schaden.

Niel Walpot

N. Walpot, Msc is politicoloog. Hij was in 2004 als stagiair verbonden aan de afdeling Onderzoek van het Instituut Clingendael.